

Tvagnig före bön. Bilden är från Faizabad i nordöstra Afghanistan.

Det moderna islam

Om islam som grundläggande plattform för modern identitet

TEXT: MOHAMMAD FAZLHASHEMI

BILD: BÖRJE ALMQVIST

Militanta grupper som säger sig utkämpa ett heligt krig i islams namn har varit mycket framgångsrika i sitt uppsåt att skapa en stereotyp bild av islam och muslimer hos många människor utanför muslimska länder. Det är många idag som reflexmässigt sätter likhetstecken mellan islam och terrorism. I Tyskland förknipade 80 procent av de tillfrågade i en opinionsundersökning, som genomfördes 2004, ordet islam med terrorism. Terrorattackerna den 11 september 2001 och bombdåden i Madrid och London har naturligtvis hjälpt till att förstärka denna bild. Utformandet av en denna ytterst negativa bild startade naturligtvis inte med utvecklingen i början av 2000-talet. Man skulle kunna säga att det har funnits en lång historia av ömsesidig misstro och fiendskap mellan det kristna Europa och den

muslimska världen allt sedan islams uppkomst på 600-talet e.Kr. Det islamiska rikets expansion på 600-talet innebar att dåtidens maktavare i det kristna Europa förlorade inte bara territorium utan också politisk inflytande och ekonomisk makt. Denna expansion var till en mindre del religiöst motiverad, men i övrigt följde muslimerna en redan etablerad tradition i regionen, det vill säga imperiebyggande och ansträngningarna att ta makten över den tidens världsekonomi, nämligen kontrollen över Medelhavet som var navet i världsekonomin åtminstone fram till slutet av 1400-talet. Fiendskapen var alltså lika mycket politisk och ekonomisk som religiös. Denna fiendskap fick bränsle under korstågens era och fortsatte än mer under det osmanska rikets expansion och den europeiska kolonialismens epok. I modern tid har kriserna avlöst varandra, det första världskriget och det osmanska rikets fall, som innebar att den muslimska västasiens karta

ritades om av första världskrigets segerherrar, utvecklingen efter andra världskriget, staten Israels bildande och konflikterna som tillhör denna statsbildning, muslimska koloniers befrielsekamp för att frigöra sig från europeiska kolonialmakter, det kalla krigets blockpolitik samt utvecklingen efter murens fall har alla på sitt sätt bidragit till att fördjupa klyftorna mellan muslimska länder och västerländska stater.

EFTER DENNA DYSTRA genomgång av historien kan man tro att förhållandena alltid varit så dystra. Faktum är att trots en historia fylld av konflikter, misstro och direkt fiendskap har det funnits många exempel på motsatsen. Ett exempel är synen på européernas sociala och politiska innovationer och vetenskapliga framsteg under modern tid. Under en lång period fanns en stark tilltro till det moderna Europa och väst i många muslimska länder och framför allt bland de politiska, kulturella och

ekonomiska eliterna i dessa länder.

REDAN UNDER 1800-talet deklarerade den skriftlärd al-Afghani (1838-1897) att en övergång till europeisk konstitutionell styrelseform skulle lösa den muslimska världens politiska och sociala problem. Den skulle leda till framgång och framsteg i den muslimska världen på samma sätt som det hade gjort i Europa. Den skriftlärd Na'ini (1860-1936) försökte bevisa den europeiska konstitutionalismens förenlighet med islam med stöd av Koranen och dess påbud om rådslag samt profetens tradition då han tillgrip rådslag och respekterade majoritetens beslut.

DE INLEDANDE positiva tongångarna om förhållandet mellan islam och den europeiska modellen förbyttes så småningom till en oförsonlig hållning. Detta berodde i första hand på de misslyckade försöken att implementera den europeiska modellen i olika delar av den muslimska världen. Försöken i Osmanska riket (senare Turkiet), Egypten, Persien (senare Iran) och andra muslimska länder hade inte givit de förväntade resultaten. Dessa strävanden motarbetades också av europeiska kolonialmakter och senare även av USA, eftersom dessa stater satte sina politiska och ekonomiska intressen före demokratiseringsprocessen i de muslimska länderna. Till följd av detta växte protest- och missnöjesyttringar, oppositionsrörelser, som var riktade dels mot de västerländskt orienterade eller socialistiskt inriktade regimernas havererade sociala och ekonomiska experiment, dels mot de främmande makter som bistod dessa despotiska och odemokratiska regimer.

KÄNNETECKNANDE för denna oppositionsrörelse var att den var religiöst präglad och vände sig emot ekonomisk snedfördelning, social oro och bristande politiska fri- och rättigheter. Den hade ambitionen att revitalisera islam och upphöja den till en allomfattande samhällsordning. I denna ambition ingick också målsättningen att staten skulle organiseras i enlighet med islamisk lag, sharia. Islamismen

utvecklades också som en reaktion mot ”västiferingen” av de muslimska samhällena. Kritiken mot den av statsmakter initierade västiferingen, som tog fart under mellankrigstiden, gick ut på att den uppfattades som påtvingad och sanktionerad av odemokratiska regimer. Västiferingen fick motsatt effekt och ledde i stället till kulturkonflikt och motreaktioner, eftersom kommunikationen mellan den inhemska kulturen och den västerländska masskulturen skedde på den västerländska kulturens villkor samtidigt som den inhemska hindrades från att utvecklas. Förutom en liten grupp bland storstädernas västorienterade elit upplevde många muslimer västiferingen som främmande och depraverad. Många kände sig också förvirrade och villrådiga och längtade tillbaka till de tidigare fasta normerna.

PROTESTERNA mot den statligt dikterade moderniseringen sköt in sig på de sociala och kulturella konsekvenser och förändringar som den hade skapat i muslimska länder. Den var också en reaktion mot de svåra och försämrade socio-ekonomiska och politiska förhållandena i muslimska länder. Men kritiken var i lika hög grad ett uttryck för en kulturell konfrontation och en reaktion mot den överdrivna påverkan utifrån som hotade att tränga undan den egna livsformen. De i särklass häftigaste angreppen gällde de västerländska staternas ekonomiska, kulturella, och politiska dominans som raderade ut all självständighet i muslimska länder. Västiferingen ansågs ha underminerat den moraliska ordningen i samhället och åstadkommit en psykologisk disharmoni som orsakats av den ojämnbördiga konfrontationen mellan två världar; den västerländska och den muslimska.

MOT VÄSTIFIERINGENS disharmoniska livsform ställdes islams integrerade och inhemska världsåskådning, som enligt dess förespråkare, kunde erbjuda en fast världs bild; den representerade en klar och entydig moral, tryggt förankrad i historien. Den islamiska läran ansågs kunna erbjuda en säker tillflyktsort för dem

som riskerade att gå vilse i ett snabbt föränderligt samhälle.

DETTA ALTERNATIV var en konstruktion som innehöll en icke-västerländsk vision av ett gott samhälle med ambitionen att återuppliva den egna identiteten. Det var en samhällsform som skulle skapas i ett samhälle som under lång tid styrts av despotiska och västerländskt orienterade makthavare. I detta alternativ fanns inbyggt ett angrepp mot västiferingen och västerlandets kultur som i sina utfall använde sig av en religiös terminologi, men i dess retorik ingick också ett stort mått av nostalgiskt svärmeri för förlorade dygder.

EN BIDRAGANDE ORSAK till den kraftfulla reaktionen mot moderniseringsimperativet var att moderniseringen genomdrevs av despotiska makthavare som hade exkluderat demokrati och medborgerliga fri- och rättigheter ur moderniseringsprojektet. Globaliseringen sågs också med stor misstänksamhet då den hade åsidosatt den inhemska kulturen. Sett ur denna synvinkel kan reaktionen ses som en konsekvens av de auktoritära staternas moderniseringskampanj. Den religiösa opposition som växte sig allt starkare under denna period var ytterst kritisk mot Europas och västs politiska, kulturella och ekonomiska hegemoni.

I SKUGGAN AV islamismens framträdande roll under de senaste decennierna har det förts en livlig debatt kring förhållandet mellan islam och västerlandets idétradition. En rad skriftlärdar har riktat kritik mot islamismens grundläggande uppfattningar utifrån ett islamiskt modernistiskt perspektiv. Man avfärdar exempelvis islamismens avvisande av globala och övernationella normer och konventioner. Den främsta kritiken går ut på att islamismen står i disharmoni med utvecklingen i omvärlden. Den anses grunda sig på en rad principer som är främmande för det globala samhällets strukturer, som även utvecklats i den muslimska världen. Denna kritik tar sin utgångspunkt i globaliseringsprocessens betydelse för spridningen ►

► av moderniseringens strukturer och system till andra delar av världen. De globala processerna har, enligt denna uppfattning, lett till skapandet av en rad samhällssystem som dominerar mänskliga relationer i stora delar av världen. Dit hör ett marknadsekonomiskt system, ett statscentrerat politiskt system, ett vetenskapligt-teknologiskt system, ett utbildningssystem samt ett globalt informationssystem.

DEN ISLAMISKA modernismen slår an en annan ton i fråga om förhållandet till väst och globaliseringsprocessen. Islamiska modernister anser att det inte räcker med att enbart ta till sig modernitetens yttre attribut. Man måste även ta till sig normer och värderingar som genomsyrar det moderna samhällets sociala relationer, politik, juridik etc. Dessa ska betraktas som globala och övergripande värden som inte kan begränsas till en folkgrupp eller nation. Med utgångspunkt i globaliseringsprocessen söker man åstadkomma en form av relativisering av den egna idétraditionen i förhållande till globala och övernationella normer och konventioner. Detta innebär att man underkastar de heliga texterna för en fortlöpande ny- och omtolkning. Följden har blivit en modernistisk reinventering och en nytolkning av islam. Denna nytolkning innebär att man på en del områden försöker påvisa islams förenlighet med moderniteten och på andra områden vill man anpassa sin tolkning till moderna normer och konventioner. Det rör sig alltså om en nytolkning som utmanar såväl islamismen som det som anses vara sekulärt. Denna nytolkning görs för att å ena sidan bibehålla islams attraktionskraft och å den andra sidan för att skapa harmoni mellan islam och globaliseringsprocessen.

ETT OMRÅDE som är föremål för denna nytolkning är det politiska systemet och samhällslagarna. Den mest aktuella debatten rör förhållandet mellan stat och religion. Man ställer krav på anpassning till globala normer och värderingar samt internationellt gängse och allmänt rådande lagar och konventioner. Inom politi-

kens område ifrågasätter man ett av islamismens främsta funktionsområden, nämligen religionens betydelse för legitimering av makt. Detta har i sin tur bidragit till krav på andra legitimeringsgrunder, nämligen demokrati. Religionen anses utgöra ramen för politikernas moraliska handlingar, men legitimiteten måste hämtas från folkviljan. Man vänder sig alltså emot en religiös och en ideologisk styrel-

Mohammad Mojtahed Shabestari.

seform där religion och politik flätats samman till en enda enhet, vilket omöjliggör politisk frihet.

DEN MUSLIMSKE skriftlärde Mohammad Mojtahed Shabestari (född 1936) skriver att demokrati liksom mänskliga rättigheter symboliserar politisk och social rättvisa och är de högsta normerna som ska respekteras i en styrelseform. Dessa normer står, enligt honom, över alla religiösa gränser. Detta framför allt beroende på att politisk frihet, medborgerliga fri- och rättigheter och sociala rättigheter är knutna till mellanmänniska relationer samt förhållandet till samhället och staten och därmed har ingenting med religionen att göra. Shabestari framhåller att dessa normer är sprungna ur den utveckling som det moderna samhället genomgått. De bygger på en modern idétradition som i sin tur grundar sig på den moderna samhällsstrukturen och de förändrade sociala, kulturella, politiska och ekonomiska förhållandena.

I SIN DISKUSSION om islams förhållande till demokrati använder han uttrycket ”muslimernas demokrati” i stället för ”islamisk demokrati”. Enligt Shabestari skiljer sig inte ett demokratiskt system i ett muslimskt land från en demokratisk styrelseform i andra länder. Gemensamt för alla demokratiska styrelseformer är att de garanterar frihet och jämlikhet för alla samhällsmedlemmar oavsett religiös tillhörighet, kön eller andra faktorer. En demokratisk styrelseform utan ett islamiskt prefix är förenlig med islam eftersom islam inte förordar någon särskild styrelseform, skriver Shabestari. Profeten Muhammed följde i huvudsak den styrelseform som gällde under hans tid, påpekar Shabestari, och tillägger att under islams historia har en rad styrelseformer sett dagens ljus anpassade till sin tids förhållanden.

SHABESTARIS försvar för den demokratiska modellen är inte helt skild från den islamiska kontexten. Han anser att även om man idag inte ska rekonstruera den styrelseform som gällde under profetens tid kan man ta fasta på andemeningen i hans sociala och politiska engagemang samt hans

” En demokratisk styrelseform utan ett islamiskt prefix är förenlig med islam eftersom islam inte förordar någon särskild styrelseform ”

SHABESTARI

rättvisepatos. Islam lade grunden för ett rättvisare samhälle i jämförelse med de förhållanden som härskade under 600-talets arabiska halvö. En nytolkning av islamiska lagar ska ske i samma anda. Sett ur detta perspektiv är demokrati den bäst lämpade modellen för det moderna samhället.

Det finns emellertid en viktig förutsättning för att kunna skapa en demokratisk styrelseform i en muslimsk stat. Denna förutsättning är en reformering av sharialagar som tillåter juridisk diskriminering. En reformering är fullt möjlig eftersom tidigare exegeters tolkningar av islam bygger på mänskliga kunskaper och referensramar som botten i förmoderna förhållanden, poängterar han. Dessa referensramar är helt främmande för dagens moderna förhållanden och det krävs en revidering av dessa kunskaper och referenspunkter. Shabestari anser att den islamiska rättsprincipen *ijtihad* – självständig analys eller tolkning av Koranen och profetens tradition för att skapa nya rättsregler inom den islamiska rätten – erbjuder möjligheter för förändringar i denna riktning. Han anser att man ska tvätta bort den heliga stämpeln på rättstolkningen och betrakta den som en mänsklig kunskap och därmed öppna för nya tolkningar.

NY- OCH OMTOLKNINGEN ska emellertid inte begränsas till tidigare exegeters tolkningar och referensramar utan omfattar i lika hög grad uppenbarade lagar som ryms i den traditionella rättens korpus. Många av dessa lagar utgår från den förmoderna samhällsstrukturens förhållanden och dess traditioner. Man kan inte med hänvisning till att en del bestämmelser, vilka tillämpades i islams begynnelse och under profetens tid, dra slutsatsen att dessa ska vara giltiga än idag. Shabestari anser också att en rad bestämmelser i Koranen och profetens tradition står i strid med den moderna människosynen. Som exempel nämner han bestämmelser om kvinnan som efter moderna mått innebär att hon betraktas som andra klassens medborgare och utsätts för juridisk diskriminering. Kvinnor ärver hälften så mycket som män, två kvinnors vittnesbörd värderas som en manlig muslims vittnesbörd, kvinnors rätt till skilsmässa är begränsade i förhållande till män med mera. Shabestari anser att dessa bestämmelser ska betraktas som tidsbundna och måste revideras så att de står i samklang med det moderna samhällets förhål-

landen vilka skiljer sig på ett radikalt sätt från 600-talets samhällsstruktur.

ISTÄLLET FÖR ATT förkasta islam i sin helhet eller stirra sig blind på traditionella principer ska man, enligt denna uppfattning, komma till insikt om andemeningen i dessa bestämmelser och komma med nytolkningar som står i harmoni med dagens förhållanden. Dessa bestämmelser tillkom under islams begynnelse inom ramen för de specifika förhållandena som rådde under 600-talet. Sett ur detta perspektiv genomdrev islam en rad positiva förändringar inom en rad områden. Kvinnor som saknade arvsrätt fick begränsad arvsrätt. Inom andra områden som exempelvis straffpåföljder för våldsbrott förhåller det sig på samma sätt. Syftet med de islamiska strafflagarna var att tygla de överdrivna hämndaktioner som enskilda våldsbrott kunde generera. Islamiska strafflagar begränsade straffpåföljden till den enskilde förövaren samtidigt som beviskraven höjdes. Målsägande fick också rätt att benåda den som fällts för ett brott – en gärning som lovprisades i Koranen som en gudibehaglig gärning. Därmed satte islam stopp för återkommande hämndaktioner och klanstrider som kunde lamslå samhällslivet. Genom de nya bestämmelserna förbjöds bestraffning av utövarens familj- och klanmedlemmar.

Shabestari anser att de lagar som infördes i islams begynnelse hade för avsikt att förbättra människans livsvillkor och innebar de facto en förbättring i jämförelse med tidigare förhållanden. En annan muslimsk skriftlär, Mohammad Taqi Fazel-Meybodi, understryker i sin diskussion om islamiska strafflagar att dessa lagar är av historisk karaktär. De flesta strafflagar i shariaträtten härrör från förislamisk och gammaltestamentlig rättspraxis. De uppfanns inte på nytt av islam utan anammades snarare som redan existerande rättspraxis. Därför ska dessa lagar inte ses som oföränderliga, utan som historiska och knutna till specifika sociala förhållanden. Fazel-Meybodi anser att sharialagens straffbestämmelser utan svårighet kan ersättas med alternativa och nya metoder som tar hänsyn till ny kunskap inom området. Han understryker också att syftet med sharialagarna har

varit att värna om muslimernas liv och säkerhet. Det är alltså syftet som är viktigt och inte formen. Bästa sättet att inte fastna i religiösa formaliteter är därför att sekularisera diskussionen kring politiska, ekonomiska, sociala och juridiska frågor, understryker Fazel-Meybodi. En nytolkning ska ta sin utgångspunkt i samma anda, det vill säga genomdriva nya förbättringar. En viktig förutsättning är dock att dessa förändringar genomförs i harmoni med det moderna samhällets normer.

TILL SKILLNAD FRÅN islamister anser de muslimska nytänkarna att det muslimska samhället i likhet med andra samhällen behöver modern vetenskap, ett modernt politiskt system, modern administration, modern informationsteknologi, modern ekonomi etc. De muslimska nytänkarna ger uttryck för en annorlunda och mer nyanserad uppfattning i synen på modernisering. I stället för en avvisande attityd förespråkas harmonisering. Man anser att muslimer kan ta del av västs lärdomar och det moderna samhällets normer och värderingar. Syftet tycks vara att framställa islam som en progressiv, dynamisk och rationell religion som är relevant för modernt liv och som kan ligga till grund för en modern islamisk identitet. Muslimerna ska enligt denna tolkning tillägna sig moderniteten i övertygelsen om att islam är förenlig med och möjlig att forma efter modernitetens krav och utmaningar. Islamisk modernism avstår från självförnekelse och imitering av väst eller förkastande av allt som ligger till grund för den egna kulturella och religiösa identiteten. Man utgår snarare från islam som en grundläggande plattform för en modern identitet. ■

Mohammad Fazlhashemi är docent och universitetslektor i idéhistoria, verksam vid Umeå universitet. I sin forskning har han i huvudsak ägnat sig åt islamisk/muslimsk idéhistoria; politiskt tänkande i den muslimska världen under europeisk medeltid, receptionen av bilden av Europa/väst och modernitet bland muslimska tänkare, konstruktionen av bilden av Orienten i väst och konstruktionen av bilden väst ur ett muslimskt perspektiv. Mohammad är också medlem av SAKs styrelse.

